

Инж. Бранко Шоћ

Ликовно естетски значај шуме у пејзажу

Увод

Шума и као компонента пејзажа и као амбијент рекреације добија све већи значај. Ширум свијета постоји мноштво интересантних студија посвећених изучавању вишеструког удјела шуме, поред осталог, и њеном ликовно-естетском значају у пејзажу и за рекреацију.

Свјedoци смо човјековог враћања природи, које су многи умни људи прошлости већ давно наговијестили. Огроман технички напредак човјечанства није могао потиснути у човјеку урођену потребу (и навику) за боравком у простору, за додиром са природом, којој и сам припада, из које је и настао. За савременог човјека, који је опсједнут и стијешњен и физички и духовно, простор — природа, и у њему шума, добија све већи, тако рећи, витални значај. Потребу за боравком у простору, у природи, у шуми, потребу за доживљавањем осјећања простора готово потпуно идентификујемо са рекреацијом.

И многе ликовне и културне манифестације, код нас и у свијету, резонанца су тих честих и племенитих човјекових стремљења. Подсјетимо се прве југословенске изложбе „Шума и дрво у ликовној умјетности“, 1970. у Словен-Градецу. Ова изложба имала је за циљ не само да укаже на ликовно-естетску вриједност шуме у пејзажу већ да и даље продуби у човјеку сложено осјећање доживљавања простора, односно шуме, као нечега што је лијепо.

Човјеково интересовање за шуму (и дрво) у том смислу потиче од давнина, и она је омиљена тема многих умјетника.

Према Burgkhardt-у (1), Италијани су први међу модерним народима уочили пејзаж као нешто више или мање лијепо и уживали у њему. У античком свијету умјетници и пјесници приказивали су пејсаж периферно, иако се, почев од Хомера, у појединим стиховима и ријечима уочава изазивање снажних утисака описивањем дјеловања природе на човјека.

На врхунцу средњег вијека, око 1200. године, са трубадурима се поново јавља наивно уживање у спољашњој средини. Они испољавају снажно саживљавање са појавама ка ошто су прољеће и његово цвијеће, шума, зелена ливада и сл. Но, то је још пуки предњи план, без дубине.

И поред тога што је хришћанство извјесно вријеме настојало да шуми, врелима, језерима и планинама даде лице лажних демона, природа је Италијану ипак чиста од гријехова и ослобођена сваког демонског утицаја. Студа, врло често у њихових пјесника тога времена наилазимо на дивне описе Аморова гаја.

Међутим, чврсти докази дубљег утицаја пејзажа на човјекова осјећања почињу са Дантеом. Код Воссасиа (Бокача) више нагађамо него што он то описује, како га пејзаж дира и узбуђује. У његовим пастирским романима набраја читав низ појединости тог спољног амбијента (дрвеће, шуме, ливаде, потоке и др.), узимајући га као природни сценарио у којем се одиграва радња његових романа.

Савршено и са највећом одлучношћу Petrarca (Петрарка) показује значај пејзажа за осјетљиву човјечју душу. Подсјетимо се и Humboldt-a, који је први из литературе сакупио почетке и развој сликовног смисла за природу и који је у свом познатом дјелу »Ansichten der Natur« дао и сам мајсторско дјело смисла природе.

Овим бисмо хтјели рећи да откриће пејзажа и импулси за култ те врсте потичу од појединаца пјесника, што је касније прихваћено и од умјетника, тачније — сликара. И, најзад, од савременог човјека, који све више сазнаје љепоту шуме и природе и усваја је, употпуњавајући на тај начин љепоту својега бића и духа, чиме се, у ствари, враћа ономе коме и припада — природи.

Нормално је да је ова способност увијек резултат дугих, компликованих културних процеса, па је и њезино настојање тешко слиједити, јер прикривено осјећање те врсте може да постоји у човјеку веома дуго прије него што дође у жижу човјевих емоција и не буде испољено у поезији, сликарству и сл.

Ако пејзаж посматрамо ликовно, можемо закључити да је он сачињен од површине, простора и волумена, и да представља тродимензионални систем који је саграђен из „празнога“ (по Сезану „негативнога“) и „лунога“ простора. Отворене површинске компоненте су травне и водне површине, које снажно рефлектирају, одсијавају, и зато дјелују као носиоци свијетла у пејзажу. Најзначајнији пластични, просторни елементи су, пак, појединачно дрвеће или агломерација дрвећа — шума. Између ових скупина настаје ликовни однос, један од основних облика композиције, једна категорија композиције коју дефинишемо као контраст, у овом случају, између површине и масе. Тај контрастни однос зависан је, у првом реду, од визуелних особености масе, њене компактности и тонске вриједности. Уколико су ове двије компоненте изразитије и „чистије“, тј. травне површине више глатке и руб шуме уједначено компактан, уколико је прочитије и контрастније њихово компоновање, њихово усаглашавање, хармонизација, њихова оптичка агрегација. И, супротно, при рјеђем склопу дрвећа, слабијој развијености појединих његових слојева и проријеђеном хабитусу дрвећа, врло лако долази до прозирнијег руба шуме и визуелно слабије израженог односа према равној површини (ливади и сл.).

Контрастни ефекат се повећава када је шума састављена од дрвећа са тамнијом крошњом, која зато дјелује масивније, компактније и тако повећава контрастни распон. Тонска вриједност дрвећа — а, у вези са тим, и шуме — зависи, прије свега, од текстуре лишћа, а мање од нијансе зелене боје, што је значајно код појединачног дрвећа. Текстура, као особина површине, означава код дрвећа структуру (грађу) оптичког површња, „плашта“ крошње дрвета и одређена је величином лишћа. Стога, ситнолисне врсте дрвећа (јаребика, смрча) имају фину текстуру, а крупнолисне грубу (јавор и, од егзота, каталпа, пауловнија). Код ситнолисних врста, које имају релативно већи број листова, ствара се мноштво неизбројивих мањих сјенки, које се оптички сливају и дају таквом дрвећу тамнији тон. Због тога долази до занимљиве појаве, да од двије врсте дрвећа са готово сасвим једнаком бојом лишћа, изгледа тамнија она која има ситније листове и финију текстуру. У комбинацији са знатно тамнијом нијансом основне боје лишћа од нормалне, то даје четинарима такав црнозелени тоналитет какав је у клеке, чемпреса и пачемпреса. Овдје, дакле, површинске особености листа утичу на тонску вриједност крошње знатно више него текстура. Мутна, длакава површина листа даје тамнију нијансу од глатке и бљештаве површине листа. Отуда и таква лака, прозрачна обојеност младога лишћа с прољећа, које је не само меко и свјеже зелено већ и бљештаво.

Знатна разлика између четинара и лишћара, која настаје због боје и величине лишћа, још више се повећава различитим хабитусом. Лишћари, који у току године мијењају боју и тон, са меко заобљеним крошњама и статични, непромјенљиви четинари са вретенастом крошњом и готово геометријски правилним растом, стварају оштар контраст облика и боја. Ефекат четинара нарочито је уочљив у већим скуповима или у чистим састојинама, када се њихове силуете оцртавају на свијетлој позадини неба. Лишћари, међутим, обликују смирен изглед краја, смирен пејзаж, у којем се контуре њихових крошања благо приклањају рељефу земљишта. У нашој географској ширини доминантна је листопадна дендрофлора са претежно средње великом лисном текстуром и меко нијансираном колористичком скалом вегетације. Однос између четинара и лишћара битно доприноси значају и вриједности пејзажа и обликовању његовога изгледа. (Колико то иде далеко, навешћемо као примјер Енглеску, земљу класичног пејзажног обликовања у којој су многа подручја пошумили претежно четинарима у правилним геометријским облицима, што је довело до конфликта за разгибаним облицима рељефа и до стварања одбијајуће хладног, једноличног, безизразног и „наметнутог“ пејзажа).

У планинском подручју, гдје жива скала вегетације даје пејзажу напет, драматичан израз, тврдоћа четинара је неутралисана равнотежом двије једнако оштре компоненте — живог (шуме, сувати) и неживог свијета (огољели врхови планина са огромним каменим масама увијеним веловима магле и облацима). У приморју, гдје преовлађује модрина мора и неба и гдје је ваздух засићен бљештавом, реском свјетлошћу, четинари се појављују у свијету оштро изражених пејзажних елемената са којима се заводљиво асимилирају.

Треба рећи да ови закључци не могу једнако важити за све четинаре који су раширени у нас. За смрчу и јелу, те при бор, вриједе у цјелини, док се ариш и бијели бор, због знатне физиогномске различитости, морају изузети из те категорије.*)

Уопште узев, смјена тамних и свијетлих мјеста у затвореном масиву шуме ствара жељену пластичност пејзажа, што се постиже уравнотеженим мијешањем четинара и лишћара. Сличан изглед даје шумски руб који није једнолично склопљен, затворен, већ мјестимично отворен или конвексан. Каткада, само неколико

*) Постоји много класификација пејзажа (ландшафта) зависно од тога која врста дрвећа доминира у односној шуми. Тако, нпр., у СССР-у је прихваћена сљедећа класификација:

1. Ландшафт тамних четинарских шума (претежно са смрчом и јелом)
2. Ландшафт свијетлих четинарских шума (претежно са бором и аришем)
3. Ландшафт мјешов. лишћарских шума (претежно са буквом и храстом)
4. Ландшафт четин. и лишћ. мјеш. шума или лишћарско-четин. мјеш. шума.

експонираних стабала даје веома интересантан ефекат перспективе. Перспективна дубина постиже се градацијом вегетације, тачније речено, вертикалним рашчлањивањем вегетације, при чему је у првом плану најнижи слој а затим остали који се степеноасто дижу. То перспективно степеновање још је више наглашено ако се поједини слојеви вегетације разликују по тоналитету, нарочито када је исти у првом плану свијетлији и као такав оптички ближи, за разлику од тамнијих слојева у даљини.

Већ према слојевитости и обраслости шуме, Т ј у л п а н о в (2) даје сљедећу класификацију тзв. шума — ландшафта:

Група ландшафта	Класа ландшафта
I Затворени ландшафт	1а. Састојине са хоризонталном структуром (једнослојне, једнодобне) 0,6-1,0
	1б. Састојине са вертикалном структуром (вишеслојне, разнодобне) 0,6-1-0
II Полуотворени ландшафт	2а. Проријеђене састојине 0,3-0,5 са равномјерно распоређеним састојинама
	2б. Проријеђене састојине 0,3-0,5 са састојинама у групама
	2в. Просвијетљене састојине 0,1-0,2
III Отворени ландшафт	3а. Површине са појединачним дрвећем; шумске културе до 1 m висине
	3б. Површине без дрвећа

Природно је да одређени ликовно-естетски ефекат шуме у пејзажу изазива и прати одговарајући психоемотивни ефекат. Ради се, дакле, о једном сложеном дјеловању које блокира пажњу посматрача и доводи до разлучивања његове оптрећености.

Шума у пејзажу може дјеловати подстицајно (стимулирајуће) или умирујуће (седативно) на човјека који је посматра. У посљедње вријеме има много покушаја да се на неки начин систематизују ова сложена дјејства шуме у пејзажу (и пејзажа уопште), и ево како то изгледа по Т ј у л п а н о в у (види табеларни прилог).

Логично је да су дјејства једног таквог елемента пејзажа као што је шума, сложена и цјеловита, па је при томе и врло тешко дати предност некој од компоненти ефекта пејзажа. Неоспорно је да се ради о визуелном ефекту који се трансформише у позитивни психолошки ефекат већег или мањег интензитета. Тешко је поуздано рећи колико посјетилац-посматрач перципира ликовно-естетски шуму у пејзажу, а колико психоемотивно. У сваком случају, ради се о веома суптилној материји чија истра-

живања могу подједнако интересовати теоретичаре естетике и умјетности као и психологе.

Пејзажни ефекат шуме умногоме зависи од перспективе (односно елемената перспективе, као што су предњи план, средњи план, задњи план), од доба дана (јутро, подне, сутон) и годишњег доба (прољеће, љето, јесен, зима). Зимски пејзаж шуме, на примјер, представља неисцрпну ризницу ликовно-естетских ефеката, иако је учешће колорита сведено на најмању мјеру.

Закључци

Свакако да лични укус игра велику улогу у естетским питањима, па и у питању оцјене ликовно-естетског значаја и вриједности шуме у пејзажу (и за рекреацију). Но, ниуком случају не може се оспорити значај шуме на буђење и развој осјећања естетике, хармоније и јединства у човјеку, посјетиоцу и посматрачу. Продубљено изучавање ликовно-естетског значаја шуме има, поред осталог, фундаменталан значај за рационално обликовање. Архитекта, умјетник, научник дужни су истраживати односе и закономјерности колорита и облика у природи, откривати и проучавати творевине природе као образце и уносити их у своја дела, у своје стваралаштво клонећи се конструктивистичког манира.

Многи аутори покушавају да што егзактније оцијене ликовно-естетску вриједност шуме и дрвећа у пејзажу. Ово има значаја само за оцјену вриједности одређеног природног пејзажа и његову његу, већ и за обликовање тзв. културног пејзажа, што је од особитог значаја при реализацији великих регионалних планова уређења простора за потребе туризма (Пројекат Јужни Јадран и др.). Разумљиво је да се при томе мора поћи од географско-еколошких константи ради очувања и стварања основне биолошке равнотеже простора. То значи да се један пејзаж мора развијати у границама аутентичних биљно-социолошких мотива имајући у виду обликовану динамику простора.

Ако се има у виду да се већ 9/10 рекреацијских активности у нашим приликама одвија под окриљем шуме, као највишег развојног степена природне средине, умјесно је поставити питање какви су онда задаци и улога шумарства у томе.

Прије свега треба рећи да је наше шумарство мало или нимало укључено у овај процес који се развија мимо њега. Стога је потребно да се и шумарство активно укључи у организацију рекреације, прије свега:

Пејзажни елеменат	Стимулирајуће дјејство		Седативно дјејство	
	Веома активно	Активно, разноврставајуће	Мање активно, расту-жујуће	Неактивно, умирујуће
Шума	Отворен и полуотворен пејзаж; групе дрвећа које захватају 30-50% површине	Затворен пејзаж; вертикална слојевитост, разноврсна састојина; дрвеће захвата 60-100% површине	Полуотворен пејзаж; проријебена, разноврсна састојина; дрвеће захвата 10-50% површине	Затворен пејзаж; једно-добрна састојина; дрвеће захвата 60-100% површине
Дубина погледа	Добар поглед; средња и дуга панорама	Између група са дубином погледа 50-100 м	Једнолична, проријебена састојина са дубином погледа 50-100 м	Затворене састојине са дубином погледа до 50 м
Размјештај састојина	Мјешовите састојине за групичном смјесом	Мјешовите састојине са неједноличном смјесом дрвећа	Мјешовите састојине са 2 врсте од којих једна доминира	Једноличне чисте састојине
Старост састојина	Зреле за сјечу и пре-старјеле састојине	Дозријевајуће за сјечу састојине	Средњодобне састојине	Младе састојине
Грађа крошње дрвећа	Више спратова	Вишеслојне	Двослојне	Једнослојне
Силуета, контуре	Оштро изражена	„Гестераст“ облик	Слабо брежуљкаст, равнина	Равнина
Густина крошње	Свијетла, отворена	Неправилна, полуотворена	Густа, затворена	Веома густа, густо затворена
Боја лишћа тј. четинара	Свијетлоцрвена, жућкаста	Црвено-зелена, жуто-зелена	Зелена, сребрнаста, плаво-зелена	Тамнозелена
Боја коре	Црвенкаста, бијела	Црвенкастомрка	Смеђесива	Сива, црна

— радovima истраживања у тој тако мало познатој области;
— укључивањем рекреацијских програма и планова у своје шумско-привредне планове;

— стварањем посебног стручног кадра или таквога који ће се, поред редовне дјелатности, бавити и проблематиком рекреације у природи.

Један овакав програм укључивања шумарства у организацију рекреације био би, свакако, веома актуелан у највећем дијелу Црне Горе. Довољно је бацити поглед на размјештај националних паркова у Црној Гори (Ловћен, Биоградска гора, Дурмитор) и видјети да се они налазе готово на самој Јадранској магистрали, која данас код нас, већ представља једну од најфреквентнијих туристичких саобраћајница. Обликовање и њега пејзажа, а тиме и газдовање шумама, у овом јединственом рекреацијском простору представља прворазредан задатак шумарства.

Литература

1. Burckhardt, J.: Kultura renesanse u Italiji, Zagreb, 1953.
2. Тјулпанов, Н.: Рубски ухода в лесах зеленых зон, Москва, 1968.
3. Ehlers, M.: Baum und Strauch in der Gestaltung der deutschen Landschaft, Berlin, 1960.
4. Ogrin, D.: Gozd in podoba krajine, Gozdarski vestnik br. 1-4, Ljubljana, 1970.
5. Стоичев, Љ.: Парковое и ландшафтное искусство, Софија, 1962.